

Identifikacija ljekovite biljke iz glagoljskog travarskog recepta

Ružić, Viktor; Simonić, Ante

Source / Izvornik: **Acta Facultatis Medicae Fluminensis, 1993, 18, 5 - 9**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:184:027746>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Medicine - FMRI Repository](#)

UDK: 615:616-085:003.349.1
Acta Fac med Flum 18, 1993 (1), 5-9

IDENTIFIKACIJA LJEKOVITE BILJKE IZ GLAGOLJSKOG TRAVARSKOG RECEPTA

VIKTOR RUŽIĆ¹, ANTE SIMONIĆ¹

¹Zavod za farmakologiju
Medicinski fakultet
51000 Rijeka

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

Ključne riječi:
glagoljica; povijest; *centaurium erythraea*; farmakoterapija

Primljeno: 1993-05-13

SAŽETAK Proučena je ljekovita biljka opisana u starom receptu iz XV. stoljeća. Tekst je pisan najstarijom slavenskim pismom glagoljicom, i to u obliku horizontalne ligature. Korišten naziv biljke je opsolentan, ali dovoljno jasan da se biljka može identificirati. S obzirom na to da je hrvatski jezik kao i ostali slavenski jezici vrlo bogat botaničkom nomenklaturom, istraženi su i ostali sinonimi za spomenutu biljku. Radi se o biljci *Centaurium erythraea* (Gentianaceae), koja se i danas primjenjuje u medicini, i zapisana je u mnogobrojnim farmakopejama.

Često se preporučuje čitanje starih tekstova da bismo dobili nadahnuća za moderna iznašaća. Analogno tome našli smo u Oršičevu radu koji istražuje stare glagoljske travarske recepte sa gledišta suvremene medicine^{1,2}.

Proučavajući spomenute spise, istraživač će naići na teškoću identifikacije biljaka koje se spominju, ne samo zbog arhaičnog izražavanja, već i radi obilja botaničke sinonimike. To obilje nazivlja u našem jeziku i u ostalim slavenskim jezicima, zrcali se u toponomastici i još u nas neproučenoj (s iznimkom Trsta i trčanskog područja) mikrotoponomastici koja se mnogo češće zasniva na slavenskome botaničkom nazivlju, no što su to naslućivali ugledni

znanstvenici (Mažuranić, Skok i drugi). Botaničko nazivlje ušlo je u velikoj mjeri i u onomastiku.

Lokalni izrazi za biljke toliko su mnogobrojni da se ne smijemo iznenaditi ako nađemo na izraz izvan Akademijina Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika³. Ta opća razmišljanja potkrepljujemo primjerom: identificirajmo biljku koja se spominje u glagoljskome rukopisu (IV d 56, f. 5 peti red odozgo), pohranjenom u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (slika 1)⁴.

U Milčetićevoj transliteraciji, tekst glasi:

"Ki č(lově)kb ima(t) (k)šašal' ili namor' od zime, naidi nov' lonac', v kom' nē kuhano, i kupi na stočunē utržan, ka se sliši (?) *zlata z(e)mla*(?) i stari ju močno, i vložī ju va t'lonac' i nied'ne stvari k nei

ne polevai. i položi ga na žerav'cê i učini od muki r'žene nepečen' edan'mlinac'. i têt'm pokrii ta lonac', i g'da se močno steplit' ta lonac' na žerav'ki, i tada ima poiti s toga lon'ca para, i naidi ed'nu dl'gu cêv' tr'sti ili bazovu, i tu cêvu protisni skoze-to (tê)sto r'ženo, kêm'e pokriven'lonac i vloži v usta tu cev zvanim kraem', i potezai va se močno tu paru z lon'ca, ča naibole moreš', i po tom' vin'mi prece cêv' z ust'. kako se naimeš (mala školjica!) pare, imei poli se(be) belo vino, i hiti ga tûdei popiti edan' žmul'. i tako učini ob'dan' trikrat', gda t' e večerb gda oči spat'. i stvori se odeti moč'no da se dobro spotiš'(...) i tako učini tri d'ni s'sebe i is'celeš'. i za te ||||¹⁵.

Istaknuli smo naziv ljekovite biljke.

Očito Milčetić biljku naziva *zlatom z(e)mlom*, a zbog nesigurnosti naziva dodao je upitnik.

Nazor⁶ smatra da se radi o horizontalno-madekvatnom ligaturnom obliku

(z+m+1)

kojeg predočuje Stefanić.⁷ Jednaku je ligaturu prikazao Fučić⁸ koji tumači da je "granato m" nadživilo svoje vrijeme u ligaturama kakve smo i mi našli (ml). Nazor⁹ smatra da se skraćunica *zmla* može eksplicirati i kao *z(i)mla*.

Prema našem mišljenju, ispravno je čitanje *zimlja*. Takvim pristupom čitav recept dobiva puni smisao, postaje jasan, i biljka se može identificirati kao *Centaurium erythraea Rafin* iz porodice *Gentianaceae*.

Za nju Šulek¹⁰ ima više od deset isto-značnica. Nalazi se u Jugoslavenskoj farmakopeji (Ph Jug IV) s imenom *Herba centaurii*, a sinonim je *Centaurii minoris herba (Gentianaceae)*. Narodni su nazivi *kitica* i *kičica*¹¹. Susrećemo je također u jugoslavenskome standardu s imenima *Centaurii herba* i *kičica* (JUS E. B3.059 1067)¹². Navodi se još u farmakopejama Austrije, Češke i Slovačke, Njemačke, Mađarske, Poljske, Rumunjske, Španjolske i Švicarske.¹³

To je od davnina poznata i popularna ljekovita biljka znana iz grčke prehistorije i mitologije, kako nam kazuje njena semantika. Naime grčko-latinski naziv potječe od *kentaure* Hirona koji je bio vješt ljekarništvu¹⁴ odnosno tom je ljekovitom travom bio izliječen od ranjavanja¹⁵.

Nije neobično da se ta, od pradavna travari-ma znana biljka (spominje je drevni liječnik i botaničar Dioskurides), nalazila u slobodnoj prodaji kao "roba u trgovinama" ili "stočune utržan", prema rukopisu iz XV stoljeća⁵.

Nekoliko komentara o pridjevu *zlata* (tj. zlatna). Spomenutu adjektivnu dopunu često nalazimo uz nazivlje te biljke. Veza je između njih

višestruka.

Zlatnika je izraz za tu biljku ne samo u nas, već i u Rusa *Золотник* i Poljaka *zlotnik*.

Zlatna kittica kaže za nju Stulić¹⁶, a *Zlatnim germanekom* i *jezerom zlatnim* (mađarski *ezer* = tisuću) naziva je Belostenec¹⁷.

Spomenimo i naivnu etimologiju *centum et aureum (Centaurium)*¹⁰. Tako je nazvana *stozlatnikom* po Orfelinu koji je u Sremskim Karlovcima prepisivao naše riječi u knjizi *Herbarium Blackwellianum emendatum et auctum Centuria I et II, Norimbergae 1754*¹⁰. Nalazimo i termin *stozlat veliki* u rukopisu Mijata Sabljara: "Pokazilo različitih imenicah drvetja, trnovah, travakah od Ilije Sabljara"¹⁰.

Tu biljku i danas prodaju travari na riječkoj tržnici sa slovenskim nazivom *taožendguldenroža* koji je iskrivljeni njemački naziv *Tausendguldenkraut*. Tumači se da vrijedi zlata odnosno dukata. Ima i žućkastu boju koja podjeća na "žuto" zlato (*žuta kitica* naziv je koji spominje Stulić¹⁶).

Vratimo se Belostencu koji citira Plinija, i kaže da biljka liječi groznicu, tj. da je "febrifuga - kayti zimlyiczu odganya"¹⁷, što bi odgovaralo glagoljskom tektu gdje piše "namor' od zime".

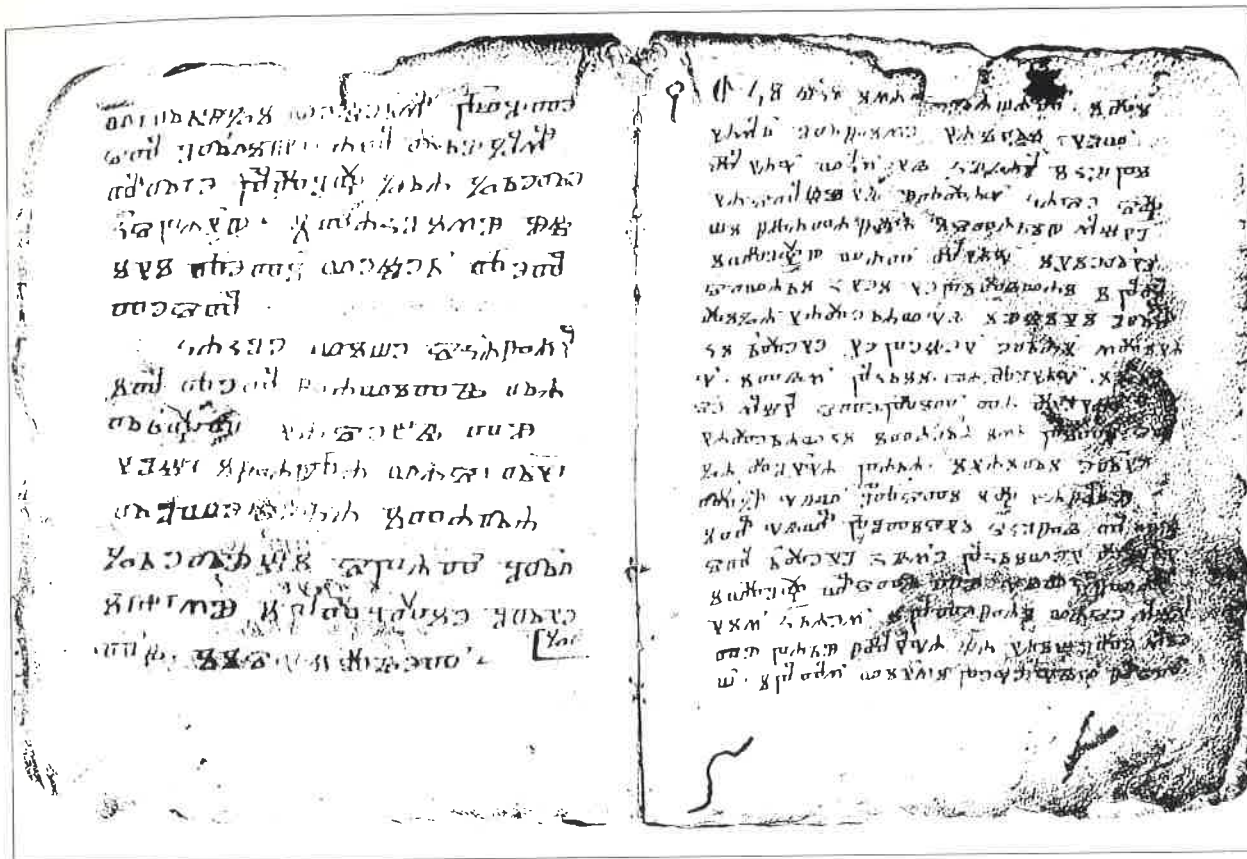
Sinonimi za groznicu (*febris*) su *zimnica* ili *zimljica*^{3,18}. Ishodište spomenutih sinonima je svakako naziv *zimica* (Skok¹⁹). *Per analogiam*, možemo spomenuti izraze "mnogo-mlogo" (Skok¹⁹). Izraz je jamačno praslavenski i praktički općeslavenski jer ga susrećemo u slovenskom *zimica*, poljskom *zimnica*, češkom *zimnice* slovačkom *zimnica*, te lužičkosrpskom *zymica* i *zymnica*.

Sam dočetak *-ica* nije uobičajena diminutivna značenja, već služi za poimeničenje pridjeva *zimni*. Da je tomu tako, kazuje Jambrešić koji još dodaje isti dočetak da bi preveo latinsku riječ *febricula* sa *zimlichica*²⁰.

Nije naodmet primijetiti da je naziv biljaka često vezan uz organ (očnica, plućnik, jetrica), ili uz bolest koju liječi (sušak - sušica - tuberkuloza).

Tako *centaurium* - *zimljica* liječi groznicu, te otud nazivi *grozničava trava*, *grozničarka*, *trava od groznice*, kako je zabilježio Videk²¹. Benešić je hrvatski naziva *grozničunicom*, te na poljskom *zimiczne ziele*, *zimnicznik*²².

Nije isključeno da je dočetak *-ica* u doba i na području autora glagoljskog ljekarničkog naputka, pogrešno bio smatran kao sufiks umanjenice od kojeg bi trebalo tvoriti uobičajen oblik. Takve greške često susrećemo u dječjem govoru (tepanju). No dječje jezične izričaje vidimo i u odraslih. Prisjetimo se metateza. U djece je slučaj

Slika 1. Glagoljski rukopis iz XV. stoljeća. U petom redu odozgo spominje se ljekovita biljka.
 Figure 1 Glagolitic instructions from the 15th century. Medical plant is mentioned in fifth line from the top.

Biljku *Centaurium* bilježenu kao *zimlica* u knjizi *Herbario nuovo di Castore Durante Venezia 1717*, zapisao je približno godine 1650. neki svećenik¹⁰. Bio je rodom iz Cresa, a službovao je u Sloveniji i u Istri. To je tipičan primjer kako se semantički može povezati naziv biljke s bolešću koju liječi (prisjetimo se ponovno teksta iz XV. stoljeća: "namor' od zime"). Taj izraz nažalost nismo mogli naći u našoj toponomastici ni u onomastici.

Zaključujemo da je izraz autora recepta *zemla* zapravo *zimlja* etimološki izišao stvaranjem uobičajenog oblika iz pseudodeminutiva *zimlica*.

Zbog toga, i radi smisla samog ljekarničkog naputka, naziv *zlata zemla* označuje biljku *Centaurium*.

Akademijin rječnik³ ne obuhvaća samo riječi Belostenca, Šuleka i drugih, već upozoruje na izvore koje treba proučiti da se nađe rješenja zakućastih pitanja kao što je bilo naše.

Centaurium erythraea "(je) ravna šuplja stabiljka sa četiri rebra dugačka je do 30 cm i debela do 2 mm. Žučkasto je zelene boje. Prema cvatu većinom razgranjena. Prizemni listovi u rozeti dugački su do 5 cm, obrnuto jajoliki, na kratkoj

peteljci. Listovi na stabiljci su nasuprotni i sjedeći, nešto manji i uži. Listovi su svjetlozelene, cijela ruba, nisu smežurani i imaju 3 ili 5 žila. Gronjasti se cvatovi sastoje od većeg broja peteročlanih cvjetića. Cjevasti dio vjenčića je bjelkast, a zubići oboda su intenzivno ružičasti. Antere su nakon oplodnje spiralno zavijene. Plodnica je nadržala, a plod je tobolac s mnogo smeđih sjemenaka. Osim u Europi raste u Sjevernoj Americi, Srednjem Istoku i Sjevernoj Africi. Svi dijelovi biljke su goli"¹¹.

Mikroskopski se otkriva da su "(...) vanjske stijenke epidermalnih stanica lista zadebljale, a pos-trane su stijenke gledane odozgo valovite. Mjestimice se vide kutikularna pruganja. Na dva reda kratkih palisada nastavlja se gust spužvasti parenhim. Palisadne stanice, a i mnoge stanice spužvastog parenhima, sadržavaju po jedan kristal kalcij-oksalata. Vanjske su stijenke epidermalnih stanica stabljike zadebljale. Veće stanice srednje kore odijeljene su endodermom od manjih stanica unutarnje kore. Nema likovnica. U drvu se vide uske srčikine zrake i drvene zrake s trahejama i drvenčicama.

isprugana kutikula. U parenhimu čaške dolaze kristali kalcij-oksalata. Polenova su zrnca eliptična, žuta fino točkasta i imaju po 3 pukotine¹¹.

U medicini se koriste osušeni nadzemni dijelovi kitice, samljeveni u prah koji se prepisuje kao tekući ekstrakt, infuzija ili tinktura^{11,13}.

Centauri herbae pulvis "(...) je svijetlo zeleni prašak. U zrnima praška se nalaze fragmenti listova s kristalima kalcij-oksalata, ružičasti dijelovi vjenčića s ispruganim papilama, fragmenti čaške s kristalima kalcija-oksalata i ispruganim papilama, drvenčice, dijelovi traheja, te polenova zrnca¹¹. Gorkog je okusa i slabog mirisa. Sadrži: gentiopikrin, amarogentin i gentsin. Danas se koristi kao amaro^{11,13,23}.

Zaključujemo da je korisno proučavanje starih glagoljskih medicinskih uputa. Međutim treba uložiti veliki mar, jer nam nedostaju mnoga pomagala kao što su rječnici sveslavenski, toponimski, toponomastički, mikrotoponomastički i drugi pomoću kojih bismo došli do cilja, tj. da odgonetnemo nejasnoće. Ističemo činjenicu da se upute starih recepata izravno ogledaju i u suvremenoj medicinskoj i farmaceutskoj praksi.

LITERATURA

1. *Oršić I.* Neki glagoljski zapisi i recepti. Sastanak Znanstvenog društva za povijest zdravstvene kulture Rijeka, Novi Vinodolski 1982.
2. *Oršić I.* Zaboravljeno u terapiji plućnih bolesti. XXI savjetovanje pneumoftioziologa Hrvatske, Stubičke Toplice 1982.
3. Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, Zagreb: JAZU 1880:1.
4. Glagoljski rukopis, IV d(f.5), Arhiv JAZU, Zagreb.
5. *Milčetić I.* Glagoljski recepti, egzorcizmi i zapisi Vjesnik Staroslavenske akademije u Krku za 1912. Krk 1913:(5a)66.
6. *Madirazza Lj.* Dopis od 23. veljače 1983. Arhiv JAZU, Zagreb.
7. *Štefanić V.* Glagoljski rukopis JAZU, I dio. Opis rukopisa, Zagreb 1969:23.
8. *Fučić B.* Glagoljski natpisi, Zagreb: JAZU 1982:15.
9. *Nazor A.* Dopis br. 02179/83, Staroslavenski zavod "Svetozar Ritig" Instituta za filologiju i folkloristiku. Zagreb, 15. ožujka 1983.
10. *Šulek B.* Jugoslavenski imenik bilja, Zagreb: JAZU 1879.
11. Pharmacopoea Jugoslavica, Editio Quarta, Materia Medica, Beograd 1984:2.
12. JUS standardi, Glavna grupa E.B. - Biljni proizvodi. Beograd: Jugoslavenski Zavod za standardizaciju 1967.
13. *Reynolds JEF.* Ed. Martindale. The Extra Pharmacopoeia, Twenty-eight Edit, The Pharmaceutical Press, London, G. B. 1982.
14. *Pianigiani O.* Vocabulario etimologico della lingua italiana, A-L, Milano: Casa Editrice Sonzogno 1937:264.
15. *Devoto G.* Avviamento alla etimologica italiana, Firenze, Italia: Le Monnier 1968:74.
16. *Stulli G.* Vocabolario italiano-illirico-latino, A-I. Dubrovnik: Antonio Martecchini 1810; 3(1):315.
17. *Bellosztenecz J.* Gazophylacium, Zagreb: Joanes Babbistae Wetz 1740.
18. *Mažuranić V.* Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, Zagreb: JAZU 1908-1922:1682.
19. *Škok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knjiga treća, Zagreb: JAZU poni²- Ž 1973.
20. *Jambressich A.* Lexicon latinum interpretatione illyrica etc., Zagreb: Adalbertum Wilhelm Wesseli 1742.
21. *Willfort R.* Ljekovito bilje i njegova upotreba (Preveo i dopunio Videk V.). Drugo izdanje, Zagreb: Mladost 1978:124.
22. *Benešić J.* Hrvatsko-poljski rječnik, Zagreb: Nakladni Zavod Hrvatske 1949.
23. *Windholz M.* Ed. The Merck Index: An Encyclopedia of Chemicals, Drugs and Biologicals; Tenth Edit; Merck Co., Inc, Rahway, N.Y., USA 1983.

IDENTIFICATION OF MEDICAL PLANT FROM GLAGOLITIC MEDICAL RECEIPE

Viktor Ružić, Ante Simonić

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Key words:
Glagolitic writing; history;
centaurium erythraea

Received: 1993-05-13

SUMMARY The medical plant proposed in the old medical instructions from the 15th century is discussed. The old text was written in the oldest slavic writing - glagolitic writing. The name of the medical plant was written in the horizontal ligature form. The name of the plant is obsolete, but clear enough to allow ethymological identification. Since the Croatian language, as all the other Slavic languages is very rich in botanical nomenclature many other synonyms are also discussed. The name of the plant is Centaurium erythraea (Gentianaceae). It can be found in pharmacopaeas of many countries.